

Samenvatting

Bertien van Manen is een Nederlandse fotograaf wiens foto's gepubliceerd worden in fotoboeken. Er wordt in deze scriptie gekeken op welke manier de relatie tussen het onderwerp en de vormgeving in *East wind, west wind* (2001) en *Give me your image* (2006) van Bertien van Manen verschilt. Voor de analyse van deze twee boeken wordt als methode gebruik gemaakt van de criteria die Andrew Roth in *The book of 101 books* gebruikt.

In *East wind, west wind* zie je dynamische foto's van veelal jonge mensen in China. In *Give me your image* zijn stillevenen gecreëerd door privéfoto's van mensen uit Europa te fotograferen in hun eigen huis. Beide boeken hebben geen kader en een relatief klein formaat waardoor je als lezer een intieme leeservaring krijgt.

Aan de hand van de analyses wordt geconcludeerd dat de inhoud versterkt wordt door de vormgeving van de boeken. In *East wind, west wind* is dit duidelijker dan in *Give me your image*. Het fotoboek is een intiem medium en dit versterkt de intieme foto's van Van Manen.

De relatie tussen onderwerp en vormgeving in de fotoboeken van Bertien van Manen

Afb. 1. Bertien van Manen, *East wind, west wind* (l), 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm en *Give me your image* (r), 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm.

Janna Lieve Roos

Universiteit Utrecht

Bachelor kunstgeschiedenis

Studentnummer: 5531497

12 juni 2020

Begeleider: Patrick van Rossem

Aantal woorden: 8154

Faculteit Geesteswetenschappen

Versie september 2014

VERKLARING KENNISNEMING REGELS M.B.T. PLAGIAAT

Fraude en plagiaat

Wetenschappelijke integriteit vormt de basis van het academisch bedrijf. De Universiteit Utrecht vat iedere vorm van wetenschappelijke misleiding daarom op als een zeer ernstig vergrijp. De Universiteit Utrecht verwacht dat elke student de normen en waarden inzake wetenschappelijke integriteit kent en in acht neemt.

De belangrijkste vormen van misleiding die deze integriteit aantasten zijn fraude en plagiaat. Plagiaat is het overnemen van andermans werk zonder behoorlijke verwijzing en is een vorm van fraude. Hieronder volgt nadere uitleg wat er onder fraude en plagiaat wordt verstaan en een aantal concrete voorbeelden daarvan. Let wel: dit is geen uitputtende lijst!

Bij constatering van fraude of plagiaat kan de examencommissie van de opleiding sancties opleggen. De sterkste sanctie die de examencommissie kan opleggen is het indienen van een verzoek aan het College van Bestuur om een student van de opleiding te laten verwijderen.

Plagiaat

Plagiaat is het overnemen van stukken, gedachten, redeneringen van anderen en deze laten doorgaan voor eigen werk. Je moet altijd nauwkeurig aangeven aan wie ideeën en inzichten zijn ontleend, en voortdurend bedacht zijn op het verschil tussen citeren, parafraseren en plagiëren. Niet alleen bij het gebruik van gedrukte bronnen, maar zeker ook bij het gebruik van informatie die van het internet wordt gehaald, dien je zorgvuldig te werk te gaan bij het vermelden van de informatiebronnen.

De volgende zaken worden in elk geval als plagiaat aangemerkt:

- het knippen en plakken van tekst van digitale bronnen zoals encyclopedieën of digitale tijdschriften zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het knippen en plakken van teksten van het internet zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het overnemen van gedrukt materiaal zoals boeken, tijdschriften of encyclopedieën zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het opnemen van een vertaling van bovengenoemde teksten zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het parafraseren van bovengenoemde teksten zonder (deugdelijke) verwijzing: parafrasen moeten als zodanig gemarkeerd zijn (door de tekst uitdrukkelijk te verbinden met de oorspronkelijke auteur in tekst of noot), zodat niet de indruk wordt gewekt dat het gaat om eigen gedachtengoed van de student;
- het overnemen van beeld-, geluids- of testmateriaal van anderen zonder verwijzing en zodoende laten doorgaan voor eigen werk;
- het zonder bronvermelding opnieuw inleveren van eerder door de student gemaakt eigen werk en dit laten doorgaan voor in het kader van de cursus vervaardigd oorspronkelijk werk, tenzij dit in de cursus of door de docent uitdrukkelijk is toegestaan;
- het overnemen van werk van andere studenten en dit laten doorgaan voor eigen werk. Indien dit gebeurt met toestemming van de andere student is de laatste medeplichtig aan plagiaat;

- ook wanneer in een gezamenlijk werkstuk door een van de auteurs plagiaat wordt gepleegd, zijn de andere auteurs medeplichtig aan plagiaat, indien zij hadden kunnen of moeten weten dat de ander plagiaat pleegde;
- het indienen van werkstukken die verworven zijn van een commerciële instelling (zoals een internetsite met uittreksels of papers) of die al dan niet tegen betaling door iemand anders zijn geschreven.

De plagiaatregels gelden ook voor concepten van papers of (hoofdstukken van) scripties die voor feedback aan een docent worden toegezonden, voor zover de mogelijkheid voor het insturen van concepten en het krijgen van feedback in de cursushandleiding of scriptieregeling is vermeld.

In de Onderwijs- en Examenregeling (artikel 5.15) is vastgelegd wat de formele gang van zaken is als er een vermoeden van fraude/plagiaat is, en welke sancties er opgelegd kunnen worden.

Onwetendheid is geen excuus. Je bent verantwoordelijk voor je eigen gedrag. De Universiteit Utrecht gaat ervan uit dat je weet wat fraude en plagiaat zijn. Van haar kant zorgt de Universiteit Utrecht ervoor dat je zo vroeg mogelijk in je opleiding de principes van wetenschapsbeoefening bijgebracht krijgt en op de hoogte wordt gebracht van wat de instelling als fraude en plagiaat beschouwt, zodat je weet aan welke normen je je moeten houden.

Hierbij verklaar ik bovenstaande tekst gelezen en begrepen te hebben.
Naam: Janna Lieve Roos
Studentnummer: 5531497
Datum en handtekening: 12-06-2020

Dit formulier lever je bij je begeleider in als je start met je bacheloreindwerkstuk of je master scriptie.

Het niet indienen of ondertekenen van het formulier betekent overigens niet dat er geen sancties kunnen worden genomen als blijkt dat er sprake is van plagiaat in het werkstuk.

Inhoudsopgave

Inleiding-----	p. 6
Hoofdstuk 1: Bertien van Manen en het fotoboek-----	p. 11
Hoofdstuk 2: <i>East wind, west wind</i> -----	p. 17
Hoofdstuk 3: <i>Give me your image</i> -----	p. 22
Conclusie-----	p. 27
Literatuurlijst-----	p. 30
Afbeeldingen-----	p. 33
Afbeeldingenlijst-----	p. 39

Inleiding

Motivatie

Bertien van Manen is een Nederlandse fotograaf. Haar carrière begon in de jaren '70 en strekt uit tot het nu. Van Manen werkt tijdens haar projecten altijd toe naar een fotoboek. Haar foto's zijn over de hele wereld genomen zoals in Rusland, China en Europa. Haar werk zit in de collecties van onder andere het Museum of Modern Art in New York, het Metropolitan Museum in Tokyo en het Stedelijk Museum in Amsterdam. Op 29 februari 2020 opende de eerste overzichtstentoonstelling van Bertien van Manen in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Hoewel fotografen al heel lang fotoboeken uitgeven om hun werk te presenteren, groeit de belangstelling hiervoor de laatste tientallen jaren sterk. Zeldzame fotoboeken worden gezien als *collector's items*, waardoor de waarde van de boeken ook stijgt. Naast particuliere interesse, beginnen ook sommige musea met het aankopen van bijzondere fotoboeken.¹

Literatuur en vraagstelling

Er zijn een aantal standaard werken geschreven over fotoboeken in de afgelopen decennia. Andrew Roth schreef *The book of 101 books* in 2001. Roth is schrijver en kenner van zeldzame boeken. In *The book of 101 books* heeft hij een verzameling gemaakt van de 101 meest bekende en invloedrijke fotoboeken. Ze zijn chronologisch geordend, het eerste boek komt uit 1907, het laatste uit 1996. Hieraan toegevoegd zijn zes essays geschreven door academici, kunstenaars en recensenten. Roth heeft grotendeels boeken gekozen waarbij de foto's bedoeld zijn voor fotoboeken.

Roth heeft in dit boek een aantal criteria opgesteld waar een kwalitatief fotoboek aan zou moeten voldoen. Bij het analyseren van de fotoboeken van Bertien van Manen zal er worden uitgegaan van deze criteria omdat het handvatten geeft om deze boeken te analyseren. Zijn criteria zijn:

---

¹ Frits Gierstberg en Rik Suermondt, *The Dutch photobook. A thematic selection from 1945 onwards*, Rotterdam 2012, p. 6.

1. Het fotoboek is een origineel kunstobject waar specifiek aandacht is voor inhoud, opmaak bladzijden, keuze papier, kwaliteit van de druk van de foto's, tekst, lettertype, bindvorm, coveromslag en schaal.
2. Historische betekenis en de impact van het fotoboek.
3. Het moet een monografie zijn waarbij de kunstenaar een zeer grote rol had bij het produceren ervan.
4. Publicatie moet bedoeld zijn als boekvorm.²

Roth weidt niet veel over deze punten uit. Hieronder worden de criteria toegelicht hoe ze in deze scriptie gebruikt zullen worden. De aandachtspunten uit het eerste criterium van Roth worden in deze scriptie gebruikt om de fotoboeken te analyseren. Door dit in acht te nemen kan er bepaald worden of het een origineel kunstobject is. De historische betekenis uit het tweede criterium laat zien hoe de boeken van Van Manen in de geschiedenis staan en door wie ze geïnspireerd werd. De impact van het fotoboek wordt geïnterpreteerd als de impact van het boek op de lezer. Het derde criterium wordt bedoeld als een boek waarin de hand van de fotograaf zichtbaar en ervaarbaar moet zijn. Roth legt het laatste criterium uit als een boek waarin de foto's bedoeld zijn om geprint te worden op pagina's die ingebonden worden tot een boek.³ Wordt hier een klassiek boekvorm bedoeld dat gelezen moet worden van het begin tot het eind als een narratief? Als kunstenaarsboek is dit geen vereiste, dan is het wel een boek maar heeft het niet de logica van een boek. Sommige boeken kunnen van achter naar voor ingekeken worden, andere kunnen gewoon maar ergens in het midden opengeslagen worden om er willekeurig doorheen te bladeren. Hier zal naar gekeken worden bij de beschouwing van de fotoboeken van Bertien van Manen.

In 2004 kwam het eerste deel van *The photobook: A history* door Martin Parr en Gerry Badger uit.⁴ Deze reeks van drie is thematisch en grotendeels chronologisch ingedeeld, met bekende maar ook minder bekende fotoboeken. Elk hoofdstuk wordt voorafgegaan door een inleiding, waarna de individuele boeken besproken worden. Deel twee verscheen in 2006⁵ en deel drie in 2014⁶. Met deze reeks wordt de geschiedenis

---

² Andrew Roth, 'Introduction', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, p. 1.

³ Roth 2001 (zie noot 2), p. 1.

⁴ Martin Parr en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 1*, London 2004.

⁵ Martin Parr en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 2*, London 2006.

van het fotoboek uitgebreid op papier gezet en dit wordt gebruikt om de fotoboeken van Bertien van Manen in een bredere context te zetten.

In 2012 verscheen *The Dutch photobook: A thematic selection from 1945 onwards* door Frits Gierstberg en Rik Suermondt. Hierin worden Nederlandse fotoboeken besproken die internationaal bekend staan om hun kwaliteit. In dit boek wordt gekeken naar beeld, tekst, lay-out, kleur en formaat.⁷ Een goed fotoboek kan een (visueel) verhaal vertellen door keuzes in de lay-out, volgorde van de foto's en door het gebruik van tekst bij de foto's. Een fotoboek is dus niet alleen een boek met foto's maar een geheel aan ideeën over een onderwerp of thema uitgekozen door de fotograaf.⁸ In dit boek worden *A hundred summers, a hundred winters* en *East wind, west wind* van Van Manen besproken. Er is over deze boeken kort beschreven hoe ze zijn ontstaan en hoe Bertien van Manen het onderwerp vormgeeft. Over *East wind, west wind*, dat in deze scriptie geanalyseerd wordt, wordt heel kort wat gezegd over het onderwerp en hoe de opmaak van het boek invloed heeft op de foto's. Hier wordt in deze scriptie dieper op ingegaan.

In de artikelen over Bertien van Manen wordt vaak gesproken over hoe haar foto's een intimiteit laten zien en hoe ze dat voor elkaar krijgt. In de meeste artikelen wordt niet of nauwelijks gesproken over de foto's als onderdeel van een fotoboek. Dit lijkt ondergeschikt aan de foto's zelf. Er is ook nog geen publicatie waarin een overzicht gegeven wordt van het werk van Bertien van Manen. Er wordt in de pers over haar geschreven naar aanleiding van nieuwe publicaties of tentoonstellingen of iets algemeen over haar in publicaties over fotoboeken. In februari 2021 komt er een overzicht uit van het oeuvre van Van Manen bij haar vaste uitgever Mack naar aanleiding van de overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum.⁹

In deze scriptie worden de fotoboeken *East wind, west wind* (2001) en *Give me your image* (2006) besproken. *East wind, west wind* is het tweede autonome fotoboek van Van Manen. Hierbij heeft ze dezelfde aanpak gebruikt als bij eerdere fotoboeken, namelijk het maken van foto's in een voor haar onbekende cultuur of land. Er is voor dit boek gekozen omdat deze aanpak typerend voor Van Manen hierin goed is terug te zien.

---

⁶ Martin Parr en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 3*, London 2014.

⁷ Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 6.

⁸ Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 6-7.

⁹ Arno Hajjema, 'Wat maakt de fotograaf Bertien van Manen toch zo goed?', *De Volkskrant* 28 februari 2020.

In *Give me your image* wordt een hele andere aanpak gebruikt. Van Manen ensceneert in dit boek de foto's en maakt zo een heel ander soort fotoboek. Door deze tegenstelling is het interessant om deze twee boeken te vergelijken.

In *The Dutch photobook* wordt een fotoboek omschreven als de perfecte eenheid tussen inhoud en vorm.¹⁰ Ook wordt er genoemd hoe de foto's van *East wind, west wind* liggend over twee pagina's zijn gedrukt en hoe dit invloed heeft op het beleven van de kleine ruimtes die op de foto's te zien zijn.¹¹ Deze bevindingen suggereren dat er mogelijk een verband tussen de vorm en inhoud is in de fotoboeken van Van Manen. Daarom wordt er in deze scriptie onderzocht op welke manier de relatie tussen het onderwerp en de vormgeving in twee fotoboeken van Bertien van Manen verschilt. De twee fotoboeken die worden besproken zijn *East wind, west wind* (2001) en *Give me your image* (2006).

Er wordt geen gebruik gemaakt van deelvragen. Door de criteria van Roth te gebruiken kan er een systematische analyse gemaakt worden. Binnen het beperkte kader van een bachelor scriptie worden er twee fotoboeken van Van Manen besproken.

Methode

Om antwoord te krijgen op de hoofdvraag is er literatuuronderzoek gedaan. Verder is er archiefonderzoek gedaan. In het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD) is de map met persdocumentatie over Bertien van Manen ingezien. Hier zijn er krantenknipsels gelezen van 1981 tot 2007. In de bibliotheek van het Stedelijk Museum is ook de map met persdocumentatie ingezien en deze documentatie ging door tot 2018. Hier zijn de fotoboeken *A hundred summers, a hundred winters* en *East wind, west wind* bekeken. In de bibliotheek van het Rijksmuseum is het fotoboek *Vrouwen te gast* ingezien. De tentoonstelling over het oeuvre van Bertien van Manen, *Beyond the image, Bertien van Manen and friends* in het Stedelijk Museum te Amsterdam is ook bezocht. Er is een interview met Bertien van Manen bezocht in het Stedelijk Museum. Ook is Van Manen persoonlijk benaderd via de mail maar hierop is niet gereageerd. Er zijn analyses gemaakt van de fotoboeken en foto's van Van Manen die voor deze scriptie zijn uitgekozen.

---

¹⁰ Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 6.

¹¹ Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 132.

Als methode worden de hierboven uitgewerkte criteria van Andrew Roth gebruikt. Deze methode gebruiken heeft invloed op het resultaat. Omdat deze criteria vrij breed en algemeen zijn, geven ze ruimte om de boeken te analyseren zonder dat daardoor belangrijke punten uit het oog raken.

Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk wordt Bertien van Manen geïntroduceerd en wordt er gekeken naar haar oeuvre. Daarna wordt er kort gekeken naar de geschiedenis van het fotoboek. Ook wordt het fotoboek in relatie tot de lezer behandeld. In het tweede hoofdstuk wordt *East wind, west wind* besproken en in het derde hoofdstuk *Give me your image*. Tenslotte wordt dit samengevat en worden er conclusies getrokken in het afsluitende hoofdstuk.

Hoofdstuk 1: Bertien van Manen en het fotoboek

Bertien van Manen

Bertien van Manen (Den Haag, 1942) is een Nederlandse fotograaf woonachtig in Amsterdam. Van Manen groeide op in een mijnwerkersstreek in Limburg. De vaders van haar klasgenootjes waren mijnwerkers en haar eigen vader was ingenieur in de mijn. Ze kwam uit een bevoorrechte, katholieke familie. Via haar klasgenootjes kwam ze vaak over de vloer bij de mijnwerkersgezinnen en de sfeer daar sprak haar aan. Bij haar thuis werd ze naar de kinderkamer gestuurd, maar daar zat de hele familie knus bijeen in de keuken.¹² Na de middelbare school ging ze Franse taal en letterkunde studeren aan de Universiteit van Leiden.¹³

Haar carrière als fotograaf begon in de jaren '70 niet achter maar voor de camera als model. In een interview vertelt ze dat ze dat niet zo boeiend vond en daarom de rollen omdraaide. Zo kleepte ze haar kinderen leuk aan en maakte foto's van ze in het Vondelpark in Amsterdam. Op een feestje bij haar thuis zag de fotograaf Theo Noort haar foto's en vroeg of ze zijn assistent wilde worden.¹⁴ Theo Noort was een Amsterdamse fotograaf en gespecialiseerd in mode- en reclamefotografie.¹⁵ Van Manen rolde hierdoor het vak in en werd zelf ook gevraagd om foto's te maken voor modebladen. Van Manen vertelt dat de vrouwelijke modellen die ze fotografeerde het fijn vonden om door een vrouw gefotografeerd te worden in plaats van door de zogenoemde 'machomannen' die veel in het vak te vinden waren.¹⁶

Toen een bevriende fotograaf, Kenneth Hope, haar het fotoboek *The Americans* (1958) van Robert Frank (1924-2019) gaf, wist ze waar ze naartoe wilde met haar fotografie. Frank fotografeerde voor dit boek het gewone leven in Amerika halverwege de jaren '50 zonder dit te verheerlijken. Van Manen werd gegrepen door de grauwe, niet scherpe, zwart-wit foto's die snel gemaakt leken te zijn. De foto's waren rauw maar ze

---

¹² Arno Haijtema, 'Let's sit down before we go', *De Volkskrant* 25 november 2011.

¹³ Mijke de Jong (regisseur), *Bertien van Manen*, website Hollandse Meesters < <https://hollandsemeesters.info/posts/show/7942> > (20 januari 2019).

¹⁴ Anoniem, 'Fotografe Bertien van Manen' website *Elegance* 2 september 2015 < <http://www.elegance.nl/fotografe-bertien-van-manen/> > (24 oktober 2019).

¹⁵ Website Mai Beeldbank, 'Theo Noort', < <http://www.maibeeldbank.nl/fotograaf/4> > (24 oktober 2019).

¹⁶ Website *Elegance* 2015 (zie noot 14), (24 oktober 2019).

vond dat ze tegelijkertijd een poëtisch beeld van Amerika lieten zien.¹⁷ Van Manen vertelt in een interview dat Frank in de jaren '50 een van de eerste fotografen was die met een kleine 35 mm camera fotografeerde, in plaats van een grote, zware camera. Hierdoor had hij minder controle over de compositie, scherpte en lichtinval van de foto's en zijn de foto's technisch gezien minder perfect, maar hij omarmde de spontane foto's die hij hiervoor in de plaats kreeg. Deze 'gekunstelde houding', zoals Van Manen het noemt, trok haar aan omdat je zo dicht bij het onderwerp kon komen.¹⁸ *The Americans* werd in 1958 in het Frankrijk uitgegeven en een jaar later in de Verenigde Staten. Franks foto's waren in eerste instantie bedoeld om essays over sociologie en demografie in de Verenigde Staten te illustreren, later werden ze pas door Frank gebundeld tot een fotoboek.¹⁹ Frank was een Zwitser en was dus niet echt thuis in het land dat hij fotografeerde, net zoals Van Manen tijdens haar vele reizen naar het buitenland.

Van Manen ging werken voor bladen als *De Groene*, *Avenue* en *Vrij Nederland*. In 1978 werd ze uitgekozen om in opdracht van het Rijksmuseum de Nederlandse vrouwenbeweging te fotograferen, samen met collega fotograaf Catrien Ariëns.²⁰ Dit resulteerde in 1981 in een tentoonstelling in het Rijksmuseum genaamd *Vrouwen in beweging*. Maar het werken in opdracht voor tijdschriften beviel haar niet, er waren te veel deadlines en te weinig tijd waardoor de opdrachten te oppervlakkig bleven.²¹ Ze wilde dieper in een onderwerp duiken en dit idee mondde uit in het boek *Vrouwen te gast*, portretten van Marokkaanse en Turkse vrouwen in Nederland. Dit boek maakte ze in opdracht voor het Amsterdamse Fonds voor de Kunst.²² Met dit eerste fotoboek had ze ook haar werkwijze gevonden, namelijk een langdurig project dat resulteert in een boek en expositie.²³ Hierna maakte ze samen met Ariëns het fotoboek *Dienstmaagd des Heren* in 1985, over vrouwen in de katholieke kerk.

---

¹⁷ Frenk van der Linden (interview), 'Bertien van Manen, fotograaf', *Kunststof* (NPO Radio 1) 7 maart 2016.

¹⁸ Peter Henk Steenhuis, 'Ik moest zo nodig geëngageerd zijn', *Trouw* 1 februari 2003.

¹⁹ Shelley Rice, 'When objects dream', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, p. 20.

²⁰ Eddie Marsman, 'Kleine keizertjes in huiselijk China', *NRC* 5 mei 2001.

²¹ Mark Moorman, 'De beeldenjacht van Bertien van Manen', *Het Parool* 20 januari 2007.

²² Mirelle Thijsen, 'Bertien van Manen op zoek naar Dostojewski', *Het Financieele Dagblad* 19 oktober 1996.

²³ Bernice Siewe, "Een ton is te gek, maar ook gênant", *Amsterdams Stadsblad* 23 oktober 1996.

Voor een van haar eerste reportage in het buitenland ging ze naar een mijnwerkersstreek in Engeland in Yorkshire. Toen ze hoorde dat er in Amerika ook vrouwen in de mijnen werkten ging ze daarnaartoe om ze te fotograferen en te interviewen. Ook ging ze naar Rusland om daar de mijnwerkers in Siberië te fotograferen. Maar tijdens haar eerste reis lukte het haar niet om bij de mijnwerkersfamilies terecht te komen, ze werd alleen rondgeleid langs ziekenhuizen en scholen. Voor haar tweede reis heeft ze toen Russisch geleerd om beter in contact te komen met de mensen daar. Ze nam contact op met een Russische fotograaf en via hem kwam ze in contact met de mijnwerkers. Ze logeerde bij de mensen thuis die ze fotografeerde. Zo kwam ze op het idee om foto's van mensen in hun eigen leefomgeving te maken. Van 1990 tot 1994 maakte ze meerdere reizen naar Rusland, Oezbekistan, Kazachstan en Oekraïne. Via kennissen vond ze plekken waar ze kon logeren om de mensen te leren kennen en te fotograferen.²⁴ Dit project resulteerde in haar eerste autonome fotoboek die ze niet in opdracht of samenwerking maakte: *A hundred summers, a hundred winters*.

In 1995 ontving ze de Maria Austria Prijs voor beste fotograaf van het jaar en de Scherer Prijs voor het beste Nederlandse fotoboek voor *A hundred summers, a hundred winters*.²⁵ In oktober 1996 werd de David Röell-Prijs aan haar uitgereikt voor haar gehele oeuvre. Deze prijs wordt elke twee jaar uitgereikt aan een beeldend kunstenaar uit verschillende disciplines door het Prins Bernhard Fonds. Haar werk werd geprezen voor het vastleggen van individuele menselijke emoties, omstandigheden en ervaringen.²⁶

Voor haar tweede autonome fotoboek-project reisde Van Manen van juli 1997 tot mei 2000 veertien keer naar China. Hier heeft ze de tegenstellingen van het land proberen vast te leggen: tussen de stad en het platteland, tussen het traditionele China en de westerse invloeden. Deze tegenstellingen kon ze het best zichtbaar maken aan de hand van jonge Chinezen.²⁷ De foto's resulteerden in het fotoboek *East wind, west wind* (2001) en een tentoonstelling in het Nederlands Foto Instituut in Rotterdam. Voor dit boek werd ze genomineerd voor de Citibank Photography Prize.²⁸

---

²⁴ Leonoor Wagenaar, 'Met een camera lijkt je snel een voyeur', *Het Parool* 8 april 1995.

²⁵ Dirk Limburg, 'Een vreemdeling in huis', *NRC Handelsblad* 31 januari 2003.

²⁶ Prins Bernhard Fonds Prijzen 1996 Amsterdam, 'David Roëll Prijs Juryrapport', p. 39.

²⁷ Stijntje Blankendaal, 'China moest ik eerst tot me nemen', *Trouw* 25 mei 2001.

²⁸ Adrian Searle, 'Love and rockets', *The Guardian* 4 februari 2002.

Voor haar volgende project bleef ze dicht bij huis en reisde door bijna alle Europese landen. Ook nu kwam ze bij mensen over de vloer, maar dit keer niet om portretten te maken maar om de privéfoto's van deze mensen te fotograferen in hun huis. Ze nam deze foto's uit het familiealbum en zocht een plek in het huis om deze neer te zetten en te fotograferen. Ze heeft vooral bij migranten gefotografeerd en de foto's zijn vaak beelden van het land van herkomst. Je ziet de geschiedenis van Europa terug in deze privéfoto's.²⁹ Het boek dat hieruit voortkwam heet *Give me your image* (2006), net zoals de tentoonstelling in De Hallen in Haarlem.

Het werk van Van Manen wordt vanaf de jaren '90 tentoongesteld in binnen en buitenland. Haar foto's zijn in de collecties van onder andere het Stedelijk Museum Amsterdam, het MoMa in New York en het Metropolitan Museum of Art in New York opgenomen.³⁰ Ze werkt en woont nog steeds in Amsterdam.³¹

Geschiedenis fotoboek

In *The Dutch photobook* wordt in de introductie vastgesteld dat er bij fotoboeken van Nederlandse fotografen vaak nauw wordt samengewerkt met ontwerpers en dat de grafische industrie een grote rol heeft gespeeld bij de vormgeving van de fotoboeken. Fotoboeken worden steeds meer verzamelobjecten en er worden steeds hogere prijzen voor betaald.³² Sinds het begin van de fotografie werden foto's gebruikt als informatie- en nieuwsbron. Door de stijgende populariteit van de televisie vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw werd de foto minder belangrijk en was er bij Nederlandse uitgeverijen minder aandacht voor fotoboeken. Pas in de tweede helft van de jaren '70 kwam de populariteit van de foto weer op en dit was ook te zien aan het groeiende aantal fotoboeken.³³

Hoewel kleurenfotografie al een tijd bestond, werd het tot de jaren '80 vooral gebruikt voor commerciële doeleinden zoals reclame. Veel oudere fotografen namen

---

²⁹ Moorman 2007 (zie noot 21).

³⁰ Website Bertien van Manen < <https://www.bertienvanmanen.nl/> > (24 oktober 2019).

³¹ Website Framer Framed < <https://framerframed.nl/mensen/bertien-van-manen/> > (24 oktober 2019).

³² Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 6.

³³ Rik Suermondt, 'Van documentaire plaatwerk naar kunstenaarsboek', in: Mattie Boom (red.), *Foto in omslag. Het Nederlandse documentaire fotoboek na 1945*, Amsterdam 1989, p. 40.

kleurenfotografie niet serieus. Pas in de jaren '80 begonnen een paar kunstenaars zich tegen zwart-wit fotografie af te zetten. Ze zagen het als ouderwets en vonden dat het te veel deed denken aan fotojournalistiek en modernistische fotografie.³⁴

De laatste jaren komen mensen steeds meer in contact met fotografie. Dit komt door het internet, waar fotografen hun foto's gemakkelijk kunnen tonen door (sociale media) sites zoals Flickr, Tumblr en Instagram. Het lijkt daardoor verrassend dat juist de laatste jaren het tastbare, geprinte fotoboek meer aanzien gekregen heeft. Martin Parr, samen met Gerry Badger auteur van *The photobook, A history* en zelf ook fotograaf, stelt dat mensen door de overvloed aan fotografie online de geprinte foto juist meer gaan waarderen.³⁵

Relatie fotoboek tot de lezer

De vraag die ook opkomt als het over fotoboeken gaat is hoe een fotoboek gebruikt wordt. Het is niet, zoals de meeste andere kunstvormen, dat het opgehangen of neergezet kan worden om het kunstwerk te bekijken. Een boek kan natuurlijk open of dicht neergezet worden maar dan zijn nooit alle foto's te zien. Een boek heeft altijd iemand nodig die er doorheen bladert. Hierdoor wordt het bekijken van een fotoboek vaak een intieme bezigheid. Je zit op de bank of aan een tafel, het boek ligt op je schoot of voor je terwijl je erdoor heen bladert. Het fotoboek is een kunstvorm die tot zijn recht komt als het in de hand wordt vastgehouden.³⁶ Andrew Roth zegt dat het medium van een fotoboek een van de meest intieme mediums is omdat het een relatief klein formaat heeft en omdat het vaak bekeken wordt met zacht licht op onze schoot.³⁷

Tijdens een interview in het Stedelijk Museum in Amsterdam naar aanleiding van de tentoonstelling van Van Manen wordt er veel gepraat over de intimiteit in haar werk. Ik heb haar daarom de vraag gesteld of dat is waarom ze haar werk in fotoboeken publiceert in plaats van een tentoonstelling. Ze antwoordde hierop dat een boek

---

³⁴ Parr en Badger 2006 (zie noot 5), p. 57.

³⁵ Parr en Badger 2014 (zie noot 6), pp. 4-5.

³⁶ May Castleberry, 'The presence of the past', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, p. 105.

³⁷ Roth 2001 (zie noot 2), p. 1.

natuurlijk intiemer is dan een tentoonstelling en dat ze vanwege deze intimiteit een boek maakt.³⁸

Pas de laatste decennia wordt er ook aandacht besteed aan het tentoonstellen van fotoboeken. Dit brengt moeilijkheden met zich mee. Er kan maar één opengeslagen bladzijde per boek getoond worden en veel oude fotoboeken zijn ook zo kwetsbaar dat ze niet opengeslagen kunnen worden zonder bijvoorbeeld de kaft te beschadigen. Om de actie van het doorbladeren van een fotoboek na te doen moeten er meer dan één boeken opengeslagen bij elkaar liggen, zodat de toeschouwer het idee heeft dat er doorheen gebladerd wordt.³⁹

---

³⁸ Interview Bertien van Manen, 'Artist talk: Bertien van Manen', *Mama Cash Feminist Festival* Stedelijk Museum Amsterdam 8 maart 2020.

³⁹ Castleberry 2001 (zie noot 36), p. 105.

Hoofdstuk 2: *East wind, west wind*

In dit hoofdstuk wordt het fotoboek *East wind, west wind* uit 2001 besproken. Er wordt een analyse gemaakt van de foto's en het fotoboek. Er wordt gekeken hoe de relatie tussen het onderwerp en de vorm van het boek te zien is. Als leidraad worden de criteria van Andrew Roth gebruikt.

Over *East wind, west wind*

East wind, west wind is het tweede soloproject van Bertien van Manen, na *A hundred summers, a hundred winters*. Hiervoor maakte ze tussen juli 1997 en mei 2000 veertien reizen naar China.⁴⁰ Van Manen werkte voor dit project toe naar een fotoboek, zoals ze altijd doet. Haar aanpak was hetzelfde als de aanpak voor de reizen naar Rusland voor het project *A hundred summers, a hundred winters*. Ze volgde een cursus om de Chinese taal te leren net zoals ze Russisch had geleerd toen ze naar Rusland ging. Maar al snel merkte ze dat haar pogingen niet begrepen werden en dat de mensen bij wie ze over de vloer kwam ook veel gewoontes hadden die ze niet kende. Daarom ging ze werken met tolken. Een bijkomend voordeel was dat deze tolken bijna altijd jongeren waren, waardoor Van Manen via hun in contact kwam met de jongere Chinese generatie.⁴¹ Hier vond ze de thema's voor haar reizen: de tegenstellingen tussen China en het westen en de tegenstellingen tussen de oudere traditionele generatie en de jonge moderne generatie.⁴²

East wind, west wind is uitgegeven door uitgeverij De Verbeelding. De Verbeelding was in de jaren '90 van de 20^e eeuw en het begin van de 21^e eeuw een van de belangrijkste uitgeverij van Nederlandse fotoboeken en gaf titels uit van bijvoorbeeld Ed van der Elsen.⁴³ Het grafisch design is gedaan door Mevis & Van Deursen, een internationaal gerenommeerd Nederlands ontwerpersduo dat bekend staat voor inventieve ontwerpen.⁴⁴ Hans Aarsman heeft de bewerking van de foto's gedaan. Aarsman is een Nederlandse fotograaf en auteur en bevriend met Van Manen. Het boek

---

⁴⁰ Maartje van den Heuvel, 'Chinese vriendschappen leidraad fotografe', *R'uit magazine* mei 2001.

⁴¹ Marsman 2001 (zie noot 20).

⁴² Blankendaal 2001 (zie noot 27).

⁴³ Website PhotoQ < <https://photoq.nl/uitgeverij-de-verbeelding-wordt-web-antiquariaat/> > (4 april 2020).

⁴⁴ Website VPRO < https://www.vpro.nl/speel~WO_VPRO_047709~mevis-van-deursen~.html > (12 april 2020).

heeft een soft cover en een beschermende plastic hoes om de kaft en omvat 110 foto's. De afmetingen van het boek zijn 25,6 x 20 x 1,8 cm.

Op de voorkant staat een foto gemaakt door Van Manen van drie mensen in een bus in blauw en groen tinten. Het is een liggende foto en een deel gaat verder in de voorflap. Op het voorplat staat de titel van het boek in het zwart zowel in het Engels als Chinees en de naam van de auteur in het wit (afb. 2). Het achterplat is wit en in het zwart staat er een kleine inleiding in het Chinees en Engels door sinoloog Ian Buruma. Het lettertype is simpel. Op de witte rug staat in het zwart wederom in het Engels en Chinees de titel van het boek, de naam van de auteur en de uitgeverij.

Na twee schutbladen komt de eerste foto. Dit is een staande foto die op de rechter bladzijde gedrukt is, waardoor de linker bladzijde wit blijft. Links van de foto is een kleine witte rand waar in het Chinees en Engels in een paar woorden beschreven staat wie of wat er op de foto te zien is en de plek waar de foto genomen is. Zo staat er bij de foto, te zien op afbeelding 3: 'Friend of Xiaojia – Shapingba, Chongqing'. De wit-rand wordt aan de linkerkant op de linker pagina toegepast op alle bladzijden. Verder worden de foto's over de hele pagina gedrukt. Sommige staande foto's worden met een witte bladzijde aan de linkerkant gedrukt, anderen met een foto ernaast. Linksboven staan de paginanummers. Achterin staat een nawoord door Buruma in het Chinees en Engels.

China als niet-westen

Bertien van Manen reisde voor dit project, net zoals haar inspiratiebron Robert Frank, naar een samenleving die ze niet kent. In het begin, vertelt ze in interviews, heeft ze moeite gehad met het vinden van een aanpak die haar aansprak. Omdat het een nieuwe cultuur voor haar was, maakte ze al snel pittoreske en schilderachtige foto's van dingen die voor haar nieuw waren. Pas na tien reizen lukte het haar om wat meer door te dringen in de cultuur en vindt ze de benadering terug die ze ook in *A hundred summers, a hundred winters* gebruikte.⁴⁵ Ze richtte zich op de Han-Chinezen die bijvoorbeeld geen traditionele kleding dragen waardoor ze zich beter tot hen kon verhouden en geen

---

⁴⁵ Marsman 2001 (zie noot 20).

clichébeelden ging maken.⁴⁶ Ze reisde naar grote steden in China zoals Peking en Shanghai, maar ook naar dorpen op het platteland en in de bergen.⁴⁷

De foto's uit *East wind, west wind* zijn vooral foto's van mensen bij wie Van Manen logeerde en leefde en van hun omgeving. Via haar vaak jonge tolken kwam ze met deze mensen in contact. Ze is nieuwsgierig naar andermans leven, wat hen bezielt en bezighoudt en hierdoor gaat het vertrouwen opbouwen haar gemakkelijk af.⁴⁸ Het vertrouwen dat de gefotografeerden hebben in Van Manen is te zien in de foto's. In het algemeen vinden mensen het fijn om gefotografeerd te worden en aandacht te krijgen.⁴⁹ Ze kan heel dicht op de mensen komen en hun in hun meest kwetsbare staat fotograferen. Je ziet ze slapen, eten, huilen en gewoon samen zijn (afb. 3 en 4).

In *The Dutch photobook* wordt over *East wind, west wind* gezegd hoe de foto's zonder kader over de bladzijden worden geprint en hoe dit ervoor zorgt dat je als kijker ook het gevoel krijgt in diezelfde kleine ruimtes te zitten. Het wordt vergeleken met *The Americans* van Frank door de afwisseling van portretten, interieurs, foto's van steden en landschappen op het platteland. Het kader dat ontbreekt bij Van Manen is een groot verschil met *The Americans*.⁵⁰ Het kader dat Frank gebruikte zorgt ervoor dat je zijn foto's ziet als op zichzelf staande foto's. Het kader zorgt ervoor dat je afstand tot de foto kan nemen, net zoals een passe-partout om een foto die in het museum hangt. Het onderscheidt zich zo van de wereld eromheen. Bij Van Manen liggen de foto's direct voor je neus op je eigen tafel of schoot waardoor je er geen afstand van kan nemen. Hierdoor wordt een cultuur, onbekend voor de meeste lezers uit het westen, toegankelijker omdat er naast verschillen ook vele punten van gelijkenis zijn.

Van Manen is een westerse fotograaf die met *East wind, west wind* haar blik werpt op het niet-westen. Zoals Van Manen zelf aangeeft in interviews kijk je al snel met een romantische blik naar een niet-westerse cultuur.⁵¹ Na haar eerste fotoboek *Vrouwen te gast*, waar ze de vrouwen die het moeilijk hebben in klein kamertjes fotografeerde, zag ze haar foto's op de muur van een galerie hangen en vond dit niet kloppen. Hierna is ze gaan proberen met minder afstandelijk te fotograferen, naar eigen zeggen minder

---

⁴⁶ Martje Breedts Bruyn, 'Vragen stellen met foto's', *Vrij Nederland* 12 mei 2001.

⁴⁷ NFI Persbericht, 'Nieuwste fotoproject Bertien van Manen in NFI', *Nederlands Foto Instituut* 3 mei 2001.

⁴⁸ Wilma de Rek, 'Intiem met de Chinezen', *De Volkskrant* 5 mei 2001.

⁴⁹ De Rek 2001 (zie noot 48).

⁵⁰ Gierstberg en Suermondt 2012 (zie noot 1), p. 132.

⁵¹ Blankendaal 2001 (zie noot 27).

paternalistisch of kolonialistisch.⁵² Haar werkwijze zorgt ervoor dat mensen haar snel opnemen in hun levens, maar ze blijft toch altijd de buitenstaander, ook omdat zij degene is die de foto maakt en dus een stap terug moet doen. Je kan je afvragen in hoeverre zij kan zien hoe het leven in China eraan toe gaat. Er zou een onderzoek gewijd kunnen worden aan wat de verhouding is tussen Van Manen als westerse kunstenaar en hoe zij niet-westerse culturen vastlegt in haar foto's, maar dat is een ander soort onderzoek dan dat hier wordt nagestreefd.

In het nawoord vertelt Ian Buruma over de intimiteit die in de foto's te zien is. Hij vertelt hoe deze foto's 25 jaar voor het boek uitkwam niet gemaakt hadden kunnen worden. Het maoïsme maakte datgene kapot wat Van Manen juist vastlegt: de intieme relaties tussen families en vrienden. De focus van Van Manen ligt niet op de politiek, maar deze is wel altijd zichtbaar in haar foto's. Buruma noemt de armoede en slechte huisvesting die in bijna alle foto's te zien is. Toch ligt de nadruk op de intimiteit van de Chinese bevolking (afb. 4).⁵³

Na haar reizen maakt Van Manen werkprinten van haar contactvellen waarna ze een selectie maakt van de foto's. Daarna kijkt ze met Hans Aarsman, een bevriende fotograaf, nogmaals naar de foto's om de uiteindelijke selectie voor het fotoboek te maken. Voor *East wind, west wind* heeft ze de foto's in kleine groepen verdeeld door te kijken naar het beeld en de kleuren zodat er een ritme ontstaat bij het omslaan van de bladzijden.⁵⁴ Zo zie je bijvoorbeeld op pagina's 10 en 11 de knieën van twee mensen die naast elkaar zitten en op de volgende bladzijde zie je twee gordijnen naast elkaar hangen. Door hier als lezer zo doorheen te bladeren valt dit soort beeldrijm op. Ze creëert hiermee een verhaal en laat je op een andere manier naar de foto's kijken dan als je ze los van elkaar zou zien. Ze zorgt ervoor dat je als lezer elke keer dat je een bladzijde omslaat let op datgene wat je hiervoor gezien hebt en het met elkaar vergelijkt. Zo worden tegenstellingen in het traditionele China en van de jongere generatie die zich meer op het Westen richt duidelijker. Ze wisselt van het platteland naar de stad, van mensen naar dieren en van portretten naar stadsgezichten en stillevenen. De tegenstelling tussen China en het westen wordt bijvoorbeeld duidelijk in een foto van een baby op een bed (afb. 5). Het bed is in een westerse stijl en op de muur hangt een

---

⁵² Steenhuis 2003 (zie noot 18).

⁵³ Ian Buruma, 'Afterword', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Volendam 2001, pp. 225- 227.

⁵⁴ Breedts Bruyn 2001 (zie noot 46).

trouwportret waarin de geportretteerden westerse trouwkleding dragen. Wit is de kleur voor de rouw en dood in China en wordt traditioneel gezien dus niet gedragen bij een huwelijk.⁵⁵

---

⁵⁵ Camilla Jackson, 'Bertien van Manen, East wind, west wind', *The Photographers' Gallery* 2002.

Hoofdstuk 3: *Give me your image*

In dit hoofdstuk wordt het fotoboek *Give me your image* uit 2006 besproken. Er wordt een analyse gemaakt van de foto's en het fotoboek. Er wordt gekeken hoe de relatie tussen het onderwerp en de vorm van het boek te zien is. Als leidraad worden de criteria van Andrew Roth gebruikt.

Over *Give me your image*

Voor dit project heeft Van Manen tussen 2002 en 2005 meerdere reizen door Europa gemaakt. Ze kreeg het idee omdat het Zwitserse ministerie van Buitenlandse Zaken haar de opdracht gaf om in de banlieues, de buitenwijken van Parijs, te fotograferen. In plaats van een reportage over de sociale onrust die het ministerie verwachtte, heeft Van Manen toen ervoor gekozen om de foto's die ze in de huizen van de migranten vond te fotograferen. Dit waren vaak foto's uit het land van herkomst.⁵⁶ Het ministerie wilde dat ze de misère van het leven daar vastlegde, maar Van Manen vond het een kolonialistische opdracht omdat dit benadrukte hoe slecht de situatie daar was en dus hoe goed het in Nederland was.⁵⁷ Na deze opdracht werkte ze dit idee uit en is ze foto's in interieurs gaan fotograferen bij mensen thuis door heel Europa. Net als *East wind, west wind* zijn deze foto's bedoeld om gebundeld te worden tot fotoboek.

Give me your image is uitgegeven door uitgeverij Steidl. Steidl is een Duitse uitgeverij, die zich vanaf 1996 specialiseerde in het drukken van fotoboeken voor de internationale markt.⁵⁸ Het ontwerp is gedaan door Bertien van Manen, Hans Aarsman en Katja Töpfer. Het ontwerp voor de omslag is van Claas Möller. Het is een hardcover boek en heeft 144 pagina's met 70 foto's. De afmetingen van het boek zijn 22,5 x 17,6 x 1,6 centimeter.

Er staan twee foto's uit het boek op de omslag aan de voor- en achterkant. Op het voorplat staat een foto waarop een zwart-wit foto te zien is van een kind. De zwart-wit foto is geplaatst in een pastelkleurige setting (afb. 6). Op het achterplat staat een zwart-wit foto van een man tegen een rood- en zwart kleurige achtergrond. Op het voorplat staat de naam van de auteur, Bertien van Manen, en de uitgeverij in het zwart en de

---

⁵⁶ Moorman 2007 (zie noot 21).

⁵⁷ Steenhuis 2003 (zie noot 18).

⁵⁸ Website Boeken over boeken < <https://boekenoverboeken.com/how-to-make-a-book-with-steidl-dvd/> > (14 februari 2020).

naam van het boek in het wit. Op het achterplat staat een kort stukje over het boek door schrijver Yuri Andrukhovych. Het lettertype is strak en eenvoudig. De rug is zwart met in wit de naam van de auteur, de uitgeverij en het boek.

Na het schut- en titelblad beginnen de foto's meteen. De foto's zijn zonder kader op de bladzijden gedrukt. Bijna alle foto's zijn liggend waardoor ze twee hele pagina's in beslag nemen. Midden in de foto zit hierdoor een vouw waar de twee bladzijden samenkomen in de boekband. Er zijn tien staande foto's waarbij dit niet het geval is. Deze foto's zijn naast elkaar op twee opengeslagen bladzijden te zien. Er zijn geen paginanummers of titels. Midden in het boek staan er essays door Yuri Andrukhovych, Paul Wombell en Bertien van Manen zelf. Achterin het boek staan in het klein de foto's met het jaartal en de stad waar de foto genomen is en bij sommige een naam of beschrijving in een paar woorden.

Geschiedenis van Europa

Van Manen heeft ervoor gekozen om alleen een jaartal en een plaats te geven bij de foto's zodat de beelden geen illustraties worden bij verhalen. Ze zegt zelf over dit boek dat het geen makkelijke foto's zijn, maar dat je veel van de geschiedenis van Europa kunt terugzien in de foto's als je ze met aandacht bekijkt.⁵⁹ Zo zie je op een foto van een klaslokaal met kleuters een grote poster van Lenin hangen of een foto op een kastje van een man in een nazi uniform (afb. 7). Hoe meer je van de Europese geschiedenis weet, hoe interessanter de foto's worden, zegt Van Manen.⁶⁰ Het boek is relatief klein vergeleken met andere fotoboeken. Het is geen groot koffietafelboek dat als pronkstuk in huis gelegd wordt. Door het formaat en staande positie heeft het meer weg van een leesboek dan een plaatjesboek.

Paul Wombell is auteur en fotografeekenner. Hij schrijft in zijn essay *Wonder in Give me your image* over het belang van foto's voor mensen, want foto's worden vooral gemaakt van belangrijke mensen in je leven en waar je geweest bent en waar je vandaan komt. In Van Manen's foto's ziet hij dit op persoonlijk niveau, maar ook op historisch niveau. Hij merkt op hoe haar foto's herkenbaar zijn voor iedereen, want thema's als familie, vrienden en plekken die bezocht zijn, zijn voor iedereen hetzelfde dus iedereen

---

⁵⁹ Moorman 2007 (zie noot 21).

⁶⁰ Moorman 2007 (zie noot 21).

maakt ongeveer dezelfde foto's. Hij stelt dat ze de geschiedenis laat zien vanuit de positie van het individu.⁶¹

Als je vanaf het begin door het boek bladert merk je de afwisseling tussen foto's waar je elementen van de geschiedenis van Europa in kan herkennen zoals een foto waarop een man in een nazi uniform staat (afb. 7) en familiefoto's waarop een lachende man en vrouw staan (afb. 8). De kleuren gaan van donker naar licht en van felle kleuren naar pastelkleuren. Ook valt beeldrijm op. Zo is op een foto een man in een bed te zien, met een andere man ernaast. De handen van de man in het bed liggen op de lakens, die van de staande man houdt hij vragend omhoog. Op de bladzijde erna is op de achtergrond iets wat een schilderij lijkt te zijn van Maria met een rozenkrans vast en twee monniken naast haar. De focus in deze foto ligt ook weer op de handen en er is een gelijkenis te zien (afb. 9 en 10). Door de afwisseling tussen herkenbare culturele symbolen en de herkenbare persoonlijke foto's zijn de foto's herkenbaar op cultureel en persoonlijke vlak. In dit fotoboek is goed te zien hoe het persoonlijke historisch is en het historische persoonlijk.

Geschiedenis van het individu

Maar het zijn niet alleen foto's met een grote geschiedenis. Ook de foto's van vakanties, kinderen en baby's en portretten vallen op. Zoals Van Manen vertelt in haar korte essay in het boek zijn deze foto's juist universeel herkenbaar, want iedereen maakt ze zelf of heeft wel familie die zulke foto's maakt.⁶² Ze vertelt kort over haar eigen fotografische herinneringen. Ze merkt op dat bijna alle familiefoto's hetzelfde zijn en dat het verschil zit in cultuur, achtergrond en geschiedenis.⁶³

Van Manen is de foto's die ze gefotografeerd heeft al gaan kaderen tijdens het maken van de foto. Ze is door de woning van de eigenaar van de foto gaan lopen om de foto op een speciaal door haar uitgekozen plek te plaatsen. Ze omringt de foto's met mooie materialen. Zo maakt ze gebruik van felgekleurde muren, prullaria op tafeltjes, serviesgoed, beeldjes en kanten kleedjes. Ze maakt hiermee haar eigen scenografie. Hierdoor is het geen representatie meer van de realiteit. Ze gaat letterlijk binnenkijken

---

⁶¹ Paul Wombell, 'Wonder', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.

⁶² Bertien van Manen, [Geen titel], in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.

⁶³ Van Manen 2006 (zie noot 62).

bij mensen. Door de foto te omringen met mooie spullen laat Van Manen zien dat ze geeft om het onderwerp dat ze fotografeert.

Als lezer word je uitgenodigd om in dit open narratief dat Van Manen scheidt verbanden te leggen en vragen te stellen. Dit maakt het een moeilijk boek om naar te kijken maar het houdt ook je aandacht vast. Je vraagt je af wat de foto's en de objecten met elkaar te maken hebben en waarom Van Manen ze bij elkaar heeft geplaatst. Op sommige beelden lijkt het narratief duidelijker dan bij anderen. Zo lijken de mensen op afbeelding 8 een koppel. Naast de foto lijkt een hartje, parfumflesje en kandelaar te staan, die allemaal kunnen wijzen naar de romantiek in de foto. Van Manen stuurt je interpretatie door de foto tussen deze objecten te plaatsen. Op sommige foto's is het moeilijker om een context bij de foto te maken. Op afbeelding 10 zie je een foto van twee mannen in wat lijkt een soort uniform of werkpak, die op een lijst met een religieuze afbeelding gezet is. De mannen staan zo aan de voeten van wat lijkt Maria te zijn. Het verband tussen het object en de foto is hier lastiger te leggen. Zou van Manen met de titel *Give me your image* ook bedoelen dat iedereen die dit boek bekijkt zelf een voorstelling maakt van de foto?

De foto's die Van Manen gefotografeerd heeft, zijn groter dan de spulletjes eromheen, de mensen worden hierdoor even groot als de objecten eromheen (afb. 8). De foto's worden zonder kader over twee bladzijden afgedrukt, wat het ingezoomde effect versterkt. Het boek valt goed open waardoor je niet veel last hebt van de vouw in het midden. De bladzijden zijn glimmend wat resoneert met de ingeflitste foto's. De foto's zijn technisch gezien niet perfect. De foto's zijn soms onscherp en de flits is zichtbaar. Maar door het ingezoomde effect en de bijna kitscherige prullaria rondom de foto's lijken de foto's op de foto's bijna religieuze iconen geworden. Het is een eerbetoon aan de foto en tegelijkertijd aan degene die deze foto bewaard heeft.

Yuri Andrukhovych is schrijver en dichter uit Oekraïne. Hij vertelt in zijn essay *We won't disappear anywhere* over zijn dienstplicht in het leger van de Sovjet-Unie en hoe belangrijk de foto's van de dienstplicht waren om als herinnering mee te nemen naar huis. De tijd in het leger was voor veel mannen het hoogtepunt van hun leven, het enige bijzondere dat ze meegemaakt hadden. De foto's van Van Manen in *Give me your image*, die ook over herinneringen gaan, noemt hij *interieur* foto's. Foto's worden bewaard als herinnering aan een persoon of plek en in de foto's van Van Manen is dit duidelijk te zien. Andrukhovych bedoelt met *interieur* niet alleen een interieur van een

kamer maar ook de kern van mensen. Hij ziet een foto als bewijs dat we niet zullen verdwijnen, want elke keer als er een foto gemaakt wordt, wordt degene die erop staat onsterfelijk.⁶⁴ Van Manen heeft de herinneringen van mensen vastgelegd van dingen die er niet meer zijn. Veel foto's die Van Manen gefotografeerd heeft zijn verkleurd en in deze tijd van digitale fotografie zien ze er allemaal ouderwets uit.⁶⁵

---

⁶⁴ Yuri Andrukhovych, 'We won't disappear anywhere', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.

⁶⁵ Philip Gefter, 'Defining the moment,' *The New York Times* 16 oktober 2005.

Conclusie

Er werd in deze scriptie geprobeerd om antwoord te geven op de vraag op welke manier de relatie tussen het onderwerp en de vormgeving in *East wind, west wind* en *Give me your image* van Bertien van Manen verschilt. Om antwoord te krijgen op deze vraag is er in het eerste hoofdstuk ingegaan op het leven en de carrière van Van Manen en kort ingegaan op de geschiedenis van het fotoboek. Om een analyse van de twee besproken fotoboeken te maken in hoofdstuk 2 en 3 zijn de criteria van Andrew Roth gebruikt.

Beide fotoboeken zijn een origineel kunstobject omdat er specifiek aandacht is voor de inhoud en vormgeving. Bij beide boeken is het formaat relatief klein voor een fotoboek, hebben de foto's geen wit kader, is er een schrijver gevraagd om begeleidende tekst te schrijven en zijn de foto's in kleur. De beelden die van Manen reproduceert in haar boeken geven een duidelijk tijdsbeeld. Deze historische dimensie toont ons een andere tijd en een ander land of continent. Bij beide projecten is Van Manen een buitenstaander maar probeert ze wel een relatie op te bouwen met haar onderwerp. Beide boeken zijn een monografisch van opzet waarbij ze een grote rol had bij het produceren ervan. Bij allebei de boeken heeft ze samen met goede vriend en mede fotograaf Hans Aarsman de foto's uitgezocht die in het boek terecht kwamen.⁶⁶ De foto's uit beide boeken zijn bedoeld voor publicatie in boekvorm. Beide boeken hebben een narratief waardoor ze het beste gelezen kunnen worden van A naar B.

De twee boeken verschillen op sommige punten ook in de inhoud en vormgeving. De foto's in *East wind, west wind* zijn spontaan genomen wat zorgt voor hele dynamische foto's. In *Give me your image* is het beeld statisch, want het zijn stilleven van foto's die gekaderd zijn in een interieur. *East wind, west wind* is een softcover waardoor het een gevoel van een schrift geeft, iets informeels. *Give me your image* is een hardcover waardoor het meer een leesboek wordt, het is daardoor een formeler boek. De foto's uit *East wind, west wind* zijn op mat papier gedrukt wat een zachte uitstraling geeft, terwijl de foto's uit *Give me your image* op glimmend, glad papier zijn gedrukt wat het flitseffect in de foto's versterkt. In *East wind, west wind* staat er een kleine uitleg wat en wie je ziet op de foto's, maar bij *Give me your image* is dit niet zo. Alleen achterin staat er bij de thumbnails van de foto's een jaartal en plek. Bij het eerste boek zijn er paginanummers,

---

⁶⁶ Breedt Bruyn 2001 (zie noot 46).

bij het tweede boek niet. *East wind, west wind* is gemaakt in China door een westerse fotograaf. *Give me your image* is in Europa gemaakt.

Ook wordt er in de analyse van *East wind, west wind* gekeken naar de ervaring van de lezer. De keuzes die gemaakt zijn met betrekking tot het onderwerp en de vormgeving dragen bij aan een intieme leeservaring. Van Manen zet haar camera dicht op haar onderwerp en doordat de foto's in het boek geen kader hebben kom je nog dichterbij. De ervaring van de lezer is ook intiem door het kleine formaat boek en doordat je het boek kunt vasthouden en op tafel van dichtbij kunt bekijken.

De ervaring van de lezer verschilt in *Give me your image*. De foto's die van foto's zijn gemaakt zijn stilleven. Het kader dat Van Manen gemaakt heeft in de foto's creëert onduidelijkheid en afstand. Het verschil met *East wind, west wind* is dat de foto's een minder eenduidig verhaal vertellen en dat je hierdoor letterlijk en figuurlijk verder van de afgebeelde mensen staat. De onderwerpkeuze is wel intiem omdat het privé foto's van mensen zijn. Ook het formaat van dit boek is relatief klein en door het boek te kunnen vasthouden en te lezen krijg je als lezer ook een intieme leeservaring.

In deze scriptie is onderzocht op welke manier de relatie tussen het onderwerp en de vormgeving in de twee fotoboeken van Van Manen verschilt. Aan de hand van de twee analyses van de fotoboeken kan geconcludeerd worden dat de inhoud versterkt wordt door de vormgeving van de boeken. In *East wind, west wind* is dit duidelijker dan in *Give me your image*. Het fotoboek is een intiem medium en dit versterkt de intieme foto's van Van Manen. Haar keuze voor het fotoboek als medium is dus logisch.

Tijdens het onderzoek is al snel gebleken dat er weinig is geschreven over de fotoboeken van Bertien van Manen. Om toch een methode te kunnen toepassen is er gebruik gemaakt van de criteria van Andrew Roth uit *The book of 101 books* om de fotoboeken van Van Manen te analyseren.⁶⁷ Omdat er door Roth weinig over deze criteria is uitgeweid is er een zelf een invulling aan gegeven waardoor deze punten bruikbaar werden voor dit onderzoek. Omdat de ervaring van de lezer in het onderzoek naar voren kwam en dit niet in de criteria van Roth benoemd werd, is dit ondergebracht bij criterium twee over de impact.

Het viel op dat er over de fotoboeken van Van Manen nauwelijks iets geschreven is terwijl de foto's gemaakt worden met de gedachte die in een boek te publiceren. Hier is nog ruimte voor verder onderzoek. Ook de betekenis van haar boeken in de rijke

---

⁶⁷ Roth 2001 (zie noot 2), p. 1.

nationale en internationale fotoboek tradities is een waardevol onderzoeksonderwerp gezien de kwaliteit van haar oeuvre en haar aanwezigheid in belangrijke museumcollecties.

Literatuurlijst

- Andrukhovych, Yuri, 'We won't disappear anywhere', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.
- Blankendaal, Stijntje, 'China moest ik eerst tot me nemen', *Trouw* 25 mei 2001.
- Breedts Bruyn, Martje, 'Vragen stellen met foto's', *Vrij Nederland* 12 mei 2001, p. 54.
- Buruma, Ian, 'Afterword', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Volendam 2001, pp. 225- 227.
- Castleberry, May, 'The presence of the past', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, pp. 105-107.
- Gefter, Philip, 'Defining the moment,' *The New York Times* 16 oktober 2005.
- Gierstberg, Frits en Rik Suermondt, *The Dutch photobook. A thematic selection from 1945 onwards*, Rotterdam 2012.
- Haijtema, Arno, 'Let's sit down before we go', *De Volkskrant* 25 november 2011.
- Haijtema, Arno, 'Wat maakt de fotograaf Bertien van Manen toch zo goed?', *De Volkskrant* 28 februari 2020.
- Heuvel, Maartje van den, 'Chinese vriendschappen leidraad fotografe', *R'uit magazine* mei 2001, p. 25.
- Jackson, Camilla, 'Bertien van Manen, East wind, west wind' *The Photographers' Gallery* 2002.
- Limburg, Dirk, 'Een vreemdeling in huis', *NRC Handelsblad* 31 januari 2003.
- Manen, Bertien van, [Geen titel], in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.
- Marsman, Eddie, 'Kleine keizertjes in huiselijk China', *NRC* 5 mei 2001.
- Moorman, Mark, 'De beeldenjacht van Bertien van Manen', *Het Parool* 20 januari 2007.
- NFI Persbericht, 'Nieuwste fotoproject Bertien van Manen in NFI', *Nederlands Foto Instituut* 3 mei 2001.
- Parr, Martin en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 1*, London 2004.
- Parr, Martin en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 2*, London 2006.

- Parr, Martin en Gerry Badger, *The photobook. A history. Vol. 3*, London 2014.
- Prins Bernhard Fonds Prijzen 1996 Amsterdam, 'David Roëll Prijs Juryrapport', pp. 37-39.
- Rek, Wilma de, 'Intiem met de Chinezen', *De Volkskrant* 5 mei 2001.
- Rice, Shelley, 'When objects dream', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, pp. 3-33.
- Roth, Andrew, 'Introduction', in: Andrew Roth (red.), *The book of 101 books. Seminal photographic books of the twentieth century*, New York 2001, pp. 1-2.
- Searle, Adrian, 'Love and rockets', *The Guardian* 4 februari 2002.
- Siewe, Bernice, "Een ton is te gek, maar ook gênant", *Amsterdams Stadsblad* 23 oktober 1996.
- Steenhuis, Peter Henk, 'Ik moest zo nodig geëngageerd zijn', *Trouw* 1 februari 2003.
- Suermondt, Rik, 'Van documentaire plaatwerk naar kunstenaarsboek', in: Mattie Boom (red.), *Foto in omslag. Het Nederlandse documentaire fotoboek na 1945*, Amsterdam 1989, pp. 12-47.
- Thijsen, Mirelle, 'Bertien van Manen op zoek naar Dostojewski', *Het Financieele Dagblad* 19 oktober 1996.
- Wagenaar, Leonoor, 'Met een camera lijkt je snel een voyeur', *Het Parool* 8 april 1995.
- Wombell, Paul, 'Wonder', in: Bertien van Manen, *Give me your image*, Göttingen 2006, ongepagineerd.

Overige bronnen

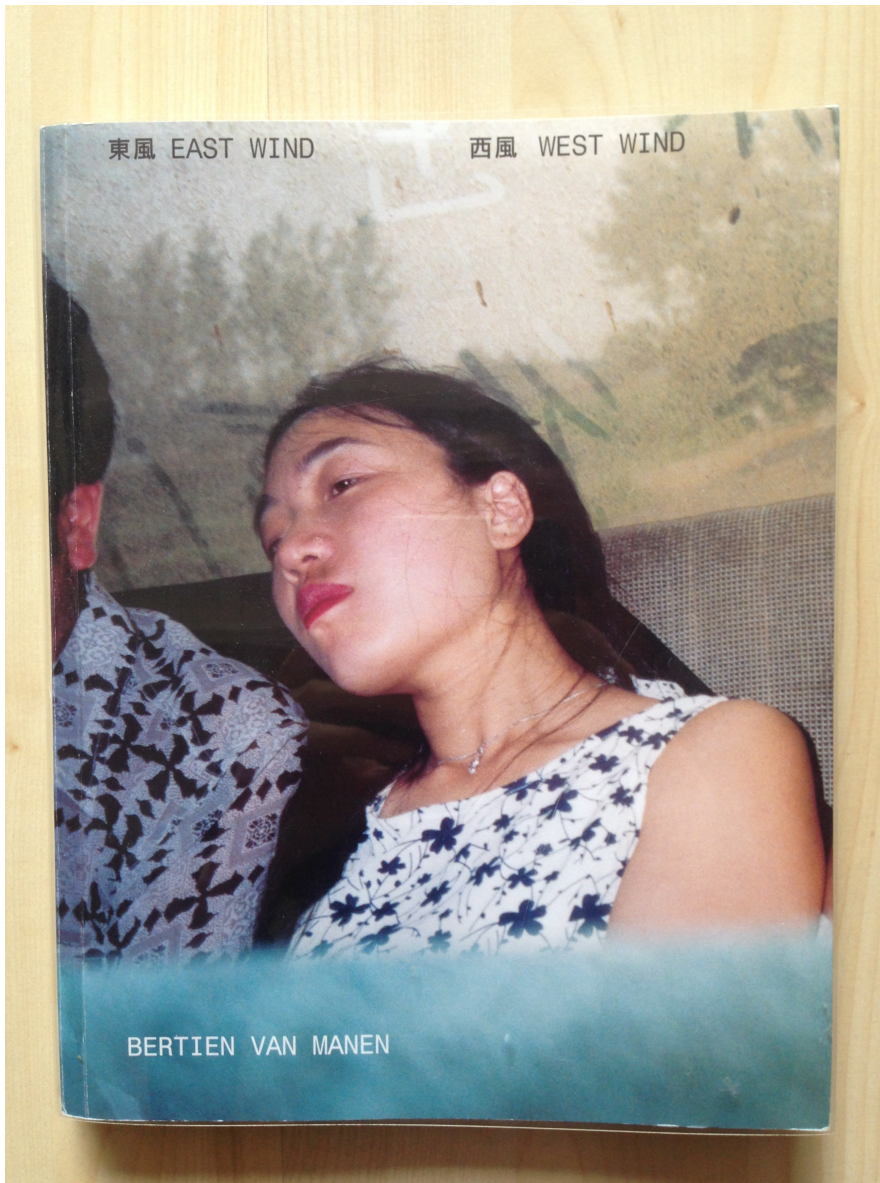
- Linden, Frenk van der (interview), 'Bertien van Manen, fotograaf', *Kunststof* (NPO Radio 1) 7 maart 2016.
- Interview Bertien van Manen, 'Artist talk: Bertien van Manen', *Mama Cash Feminist Festival* Stedelijk Museum Amsterdam 8 maart 2020.

Websites

- Anoniem, 'Fotografe Bertien van Manen' website *Elegance* 2 september 2015 < <http://www.elegance.nl/fotografe-bertien-van-manen/> >.

- Website Bertien van Manen < <https://www.bertienvanmanen.nl/> > (24 oktober 2019).
- Website Boeken over boeken < <https://boekenoverboeken.com/how-to-make-a-book-with-steidl-dvd/> > (14 februari 2020).
- Website Framer Framed < <https://framerframed.nl/mensen/bertien-van-manen/> >.
- Jong, Mijke de (regisseur), *Bertien van Manen*, website Hollandse Meesters < <https://hollandsemeesters.info/posts/show/7942> >.
- Website Mai Beeldbank, 'Theo Noort', < <http://www.maibeeldbank.nl/fotograaf/4> >.
- Website PhotoQ < <https://photoq.nl/uitgeverij-de-verbeelding-wordt-web-antiquariaat/> >.
- Website VPRO < https://www.vpro.nl/speel~WO_VPRO_047709~mevis-van-deursen~.html >.

Afbeeldingen

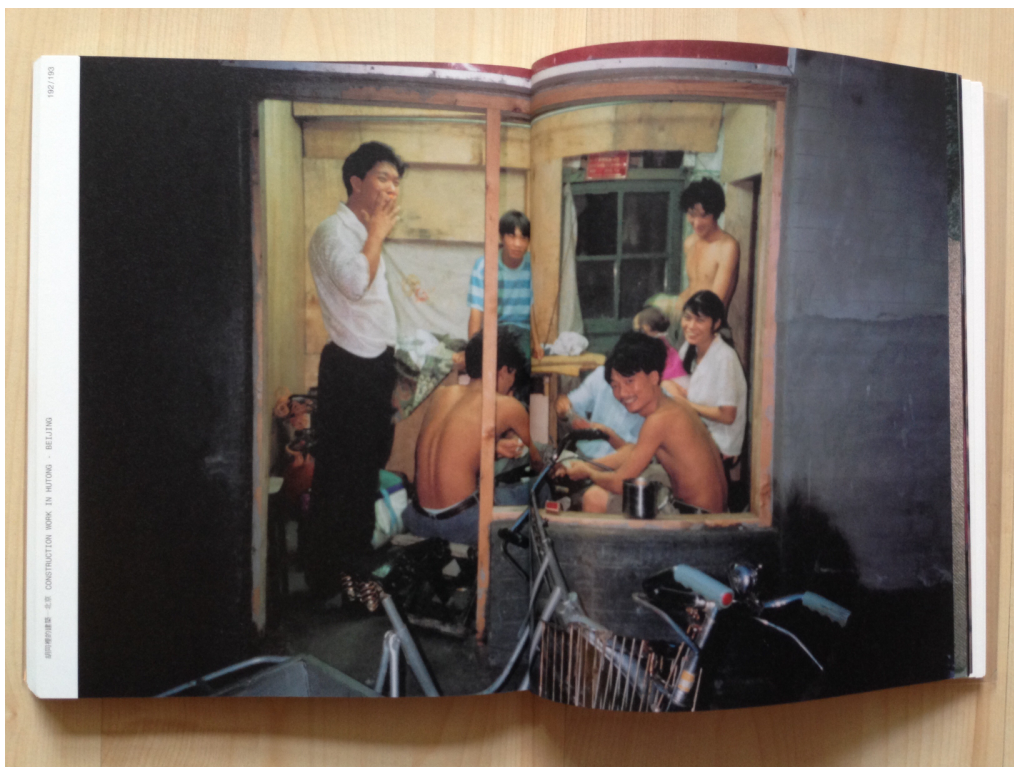

Afb. 2. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm.

Afb. 3. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 46-47.

Afb. 4. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 192-193.

Afb. 5. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 26-27.

Afb. 6. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm.

Afb. 7. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd.

Afb. 8. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd.

Afb. 9. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd.

Afb. 10. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd.

Afbeeldingenlijst

- Afb. 1. Bertien van Manen, *East wind, west wind* (l), 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm en *Give me your image* (r), 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm. Foto: auteur.
- Afb. 2. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm. Foto: auteur.
- Afb. 3. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 46-47. Foto: auteur.
- Afb. 4. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 192-193. Foto: auteur.
- Afb. 5. Bertien van Manen, *East wind, west wind*, 2001, boek, 25,6 x 20 x 1,8 cm, pp. 26-27. Foto: auteur.
- Afb. 6. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm. Foto: auteur.
- Afb. 7. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd. Foto: auteur.
- Afb. 8. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd. Foto: auteur.
- Afb. 9. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd. Foto: auteur.
- Afb. 10. Bertien van Manen, *Give me your image*, 2006, boek, 22,5 x 17,6 x 1,6 cm, ongepagineerd. Foto: auteur.